

Marzena GUZ¹

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Niemieckie ślady w reportażach Melchiora Wańkowicza z tomu „Anoda i katoda”. Reportaże z części „Kraj lat dziecinnych” w perspektywie leksykalnej

Summary

The subject of the study is German traces in Melchior Wańkowicz's reportages published in the "Anoda i katoda" ["The Anode and Cathode"] series, in the part titled "Kraj lat dziecinnych" [The Land of Childhood]. This paper presents the vocabulary of German origin and Polish vocabulary referring to Germany and discusses common words and proper names, mostly of German origin, including quotations and lexis more or less assimilated in the Polish language. Appellatives are classified into parts of speech. The prevailing group of proper names comprises surnames, divided into two groups: German surnames and Polonised surnames. Another issue discussed in this article refers to the ways in which the presented vocabulary underwent Polonisation. Additionally, an interesting question is why the author, born in the Russian partition territory, uses so many words related to Germany. Wańkowicz refers to history, which justifies lexical items of German provenance, e.g. *Ober-Ost*. The presence of numerous surnames of German origin may result from Wańkowicz's memories, e.g. *Gebethner and Wolff* are publishers of his story for children, and the surname *Einstein* is referred to in relation to Warsaw. As for the presence of appellatives, they were probably well-assimilated and frequently used, since most of them are not distinguished in any way in the text by the author. Some of the above-quoted Germanisms (appellatives and proper names) were Polonised in terms of vowels and consonants and through the application of Polish word-forming suffixes.

Keywords: Melchior Wańkowicz, Germany, vocabulary, proper names

1. Wstęp

Melchior Wańkowicz urodził się w 1892 roku w rodzinnym majątku Kalużyce w ziemi mińskiej na Białorusi, jego matka zaś pochodziła z Nowotrzeb na Kowieńszczyźnie (Kurzyńska 1977: 24). „Mińszczyzna – daleko wysunięty na wschód kraniec dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, porośnięty lasami i słabo

---

¹ <https://orcid.org/0000-0003-4630-2584>.

zaludniony kraj (...). Wańkowicz wielokrotnie wraca do opisu tych ziem rodzinnych i nigdy nie może wspomnieć ich bez sentymentu” (tamże).

„Anoda i katoda” to ostatni zaakceptowany przez Wańkowicza wybór własnych reportaży. Pod względem literackim najpiękniejsza jest część pierwsza – „Kraj lat dziecińczych”. Pisarz powraca w niej w swoje rodzinne strony, „buszuje po najdalszych litewskich matecznikach Rzeczypospolitej” (Szwedowicz 2011: 5). Przed śmiercią, we wrześniu 1974 roku, udało się pisarzowi uporządkować wszystkie rozpoczęte sprawy, została m.in. zakończona praca nad przygotowywanym przez Państwowy Instytut Wydawniczy wyborem publicystyki pt. „Anoda i katoda” (Kurzyńska 1977: 291).

Językiem reportaży pisarza z lat 1961-1974 zajęła się U. Sokółska (2005). Badaczka przedstawiła w swojej monografii słownictwo nacechowane, neologizmy i okazjonalizmy, frazeologię oraz metaforykę. Jeśli chodzi o zapożyczenia, to szczegółowo opracowała słownictwo Polonii amerykańskiej. W pracy można też znaleźć pojedyncze germanizmy, ale wyekscerpowane zostały one z innych źródeł niż „Anoda i katoda”.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie słownictwa mającego na sobie piętno wpływów niemieckich (por. Judycka 1954: 2) oraz słownictwa polskiego odnoszącego się do Niemiec. Omówiono wyrazy pospolite i oraz nazwy własne w większości pochodzenia niemieckiego, w tym cytaty oraz słownictwo mniej lub bardziej zasymilowane w języku polskim. Apelatywy podzielono według części mowy. Wśród nazw własnych przeważają nazwiska, w ich zbiorze wyróżniono dwie grupy: nazwiska niemieckie i spolszczone. Przedmiot zainteresowania niniejszego artykułu stanowią także sposoby polonizacji prezentowanego słownictwa. Ponadto ciekawi, skąd u autora urodzonego „na obszarze państwa carów” (por. Kurzyńska 1977: 24) występuje tyle słów związanych z Niemcami.

Materiał badawczy pochodzi z podanego w tytule zbioru reportaży. W nawiasach obok przykładów podano numery stron publikacji.

2. Wyrazy pospolite

W analizowanych tekstach zwracają uwagę szczególnie te zapożyczenia niemieckie, którym towarzyszy poczucie obcości (o różnym natężeniu) (por. Ułaszyn 1947: V).

2.1. Rzeczowniki

- *achtel* (89) ‘ósmina, ósmak, dawna jednostka stanowiąca 1/8 część większej jednostki, głównie objętości’ (<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3865515/achtel.html>), z niem. *Achtel* (DUW 1996: 77);
- *akselbant* (159) ‘sznur naramienny w wojsku jako dystynkcja generałów, oficerów i żołnierzy’ z niem. *Achselband* (SWO 1999: 23-24);
- *baumkuchen* (170) ‘sękacz’ (Wańkowicz 2011: 170), z niem. *Baumkuchen* (DUW 1996: 212);
- *berlina* (90), od: *berlinka*: ‘pojazd konny 4-kołowy, resorowany, o 4 lub 2 miejscach siedzących w krytym, oszklonym nadwoziu, wprowadzony w XVIII wieku w Berlinie’ (EP 1982: 72): *Z drzew wyrabiano (...), czółna, (...) berliny, (...) fajby*;
- *biedermaier* (16) ‘stylowy mebel’, od nazwiska Biedermaier, literackiej postaci satyrycznej (SWO 1999: 124);
- *falendysz* (62) ‘gatunek grubego angielskiego i holenderskiego sukna’, z niem. *fein lündisch* (<https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/51512>);
- *festmetry* (130) ‘przestarz., miara określająca objętość masy drewna, z niem. *fest* ‘stały’ + *metr* (SWO 1999: 334): (...) *ale nas brakarze oszukiwali przy mierzeniu festmetrów (...)*;
- *graf*(70) ‘tytuł arystokratyczny’, z niem. *Graf*(SWO 1999: 400);
- *lejtmotyw* (43) ‘motyw przewodni’, z niem. *Leitmotiv* (SWO 1999: 645);
- *lora* (99) ‘wagon platforma’, z niem. *Lore* (SWO 1999: 664): *Bracia Konopaccy marzą o tym, że w las poprowadzą tor. Że na lorach ustawią dychtarki*;
- *macherka* (88), od *macher* ‘szachraj, oszust’, z niem. *machen* ‘robić’ (SWO 1999: 672): *macherki leśne*;
- *obstalunek* (73), od *obstalować*, z niem. *bestellen* (SWO 1999: 783);
- *opelek* (162), od *Opel*, nazwa marki od nazwiska Adama Opla (1837-1895), niem. inżyniera i przemysłowca, założyciela m.in. fabryki samochodów (EP 1982: 545): (...) *bo zajechał swoim nowiutkim opelkiem doktor Pelikan*;
- *policmajster* (154) ‘w dużych miastach Rosji carskiej wyższy urzędnik policji’, z niem. *Polizmeister* (SWO 1999: 876);
- *rajzbret* (27) ‘rysownica’, z niem. *Reissbrett* (SWO 1999: 935);
- *rajtarie* (64), od *rajtar*, z niem. *Reiter* (Brückner 1957: 453);
- *rajza* (26) ‘podróż’, z niem. *Reise* (SWO 935);
- *rant* (118) ‘brzeg, krawędź’, od niem. *Rand* (SWO 1999: 937);
- *stangret* (117), z niem. *Stangereiter* (SWO 1999: 1036), dosłownie ‘ten, co na drągu jeździ’ (Brückner 1957: 513);

- *szarwark* (169) ‘hist., w dawnej Polsce: roboty pańszczyźniane przy drogach i mostach’, z niem. *Scharwerk* (SWO 1999: 1070): *nakaz na szarwark melioracyjny*;
- *szmelzuga* (90), może od niem. *Schmelz* ‘stop’ (SWO 1999: 1074): *na szmelzugę, to znaczy na palenie popiołów, szły całe połacie klonów, wiązów, jesionów*;
- *szmugiel* (129), z niem. *Schmuggel* ‘przemyt’ (SZN 2008: 182)
- *sznaps* (94), z niem. *Schnaps* ‘wódka’ (SZN 2008: 182);
- *sztych* (69), ‘rycina’, z niem. *Stich* (SWO 1999: 1079);
- *sztyftowanie* (97), ‘tworzenie, kształtowanie’, z niem. *stiften* (DUW 1996: 1469, https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_ilustrowany_%C4%99zyka_polskiego/Formacja): *sztyftowanie pułków*.
- *trabant* (93) ‘w średniowieczu: żołnierz należący do straży przybocznej monarchy’, z niem. *Trabant* (SWO 1999: 1118): (...) *ile to trabantów było odzianych w szkarłat, ile towarzystwa w lamparcich skórkach poprzedzało orszak*.

2.2. Czasowniki

- *doszlusować* (199) ‘dołączyć’, z niem. *Schluss* ‘koniec’: *Rusza robotę już sama, ale inni prędko doszlusują*.
- *poszancować* (33) ‘szczęścić się, wieść się, powodzić się, iść po myśli’ (https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski/Sza%C5%84cowa%C4%87), od *szance*, z niem. *Schanze*, zapożyczone z języka francuskiego *chance* ‘los’, od gry w karty (Brückner 1957: 540): (...) *co nam poszancowało jak kanonikowi na odpuście* (...).
- *zaklajstrować się* (65) przen. pot. ‘zatuszować, ukryć coś’ (<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zaklajstrowac;5525052.html>), z niem. *Kleister* ‘klej’ (SWO 1999: 550): *Sprawa z Ziutą zaklajstrowała się o tyle, że* (...);
- *wyszmerglować* (98): od *szmergiel* ‘drobnoziarnista skała używana jako materiał ścierny’, od niem. *Schmergel* (SWO 1999: 1074): *wyszmerglowane, idealnie równe, wielkie powierzchnie dykty*.

Wszystkie cztery czasowniki mają podstawy rzeczownikowe i są zaadaptowane do języka polskiego przez dodanie polskich przedrostków.

2.3. Przysłówki

- *rychtyg* (124), od niem. *richtig* ‘akurat, właściwie’.

2.4. Zwroty

- *w lejc* (65), *lejce*, z niem. *Leitseil* (Brückner 1957: 293): *wiezie nas czwórka w lejc*.

2.5. Cytaty

- *Autostrasse nur für kraftwagen* (144) ‘droga tylko dla samochodów’;
- *der Rabe* (88) ‘kruk’;
- *einzel marschieren, gemeinsam schlagen* (87) ‘osobno maszerujemy, razem uderzamy’ (taktyka Moltkego, zdaniem wielu historyków najbardziej utalentowanego dowódcy dziewiętnastego wieku, który pod względem sprawności i umiejętności taktycznych przewyższał Bonapartego) (Król 2014: 73, 92), zob. też niżej;
- *Freifrau* (113) ‘tytuł szlachecki’ (DUW 1996: 535): *pani generałowa Kondratowiczowa de domo Freifrau Kurlandska*;
- *kulturträger* (127) ‘piewca kultury’: *Przyszły kulturträger cierpliwie znosi połajanki*(...);
- *Ordnung* (123): (...) *ale ostatecznie w osadzie Ordnung jest*.

Wśród cytatów występują pojedyncze wyrazy, wyrazy z rodzajnikiem oraz elipsy. Niektóre z cytatów zostały częściowo spolonizowane przez zapis małą literą: *kraftwagen* i *kulturträger*.

Przytoczone powyżej przykłady (poza cytatami) uległy polonizacji. Spolszczenie powyższych wyrazów polega przede wszystkim na zapisie małą literą. Wyraz *rajzbret* występuje u Wańkowicza w liczbie mnogiej *rajzbrety*. Świadczy to o jego wysokim stopniu adaptacji do polszczyzny. Jeśli chodzi o fonetykę, to niemieckie fonemy znajdujące w polszczyźnie bliskie odpowiedniki są oddawane w zasadzie tymi właśnie dźwiękami, ale bez zachowania tych właściwości fonemów niemieckich, jak przykładowo odnośnie do samogłosek: napiętości i iloczasu, które w polszczyźnie nie mają charakteru cech dystynktywnych (Nowowiejski 1996: 98-99).

Jednym ze sposobów polonizacji były substytucje² samogłoskowe. Przykłady z badanego tekstu to: *e* → *a* (Kaestner 1939: 5), np. *Scharwerk* → *szarwark*; *i* → *y* (Kaestner 1939: 14), np. *Leitmotiv* → *lejtmotyw*.

Nieakcentowane niemieckie fonemy samogłoskowe w śródgłosie ulegały synkopie (por. Karszniewicz 1995: 230), np. *stangret*, z niem. *Stangereiter* (synkopa samogłoski -*e*).

---

² Pojęciem tym operuje Karszniewicz (1995: 228-229).

Przykładem zmiany w zakresie dyftongów jest wyraz *Leitmotiv* → *lejtmotyw*. Tu średnio-wysoko-niemieckie i nowo-wysoko-niemieckie *ei* występuje jako polskie *ej* (Kaestner 1939: 37).

W przytoczonych wyżej przykładach nastąpiły substytucje spółgłosek, np.: *ch* → *k* oraz *d* → *t* (Kaestner 1939: 107, 66), np. *Achselband* → *akselbant*; *s* → *z* (Kaestner 1939: 80), np. *Reise* → *rajza*; *sch* → *sz* (Kaestner 1939: 86), np. *Schnaps* → *sznaps*; *ss/ß* → *z* (Kaestner 1939: 76), np. *Reissbrett* → *rajzbret*; *z* → *c* (Kaestner 1939: 73), np. *Polizmeister* → *policmajster*.

Przykładem palatalizacji twardej spółgłoski (por. Karszniewicz 1995: 229) jest leksem *szmugiel* z niem. *Schmuggel*.

Większość żeńskich rzeczowników mocnej i słabej deklinacji w języku średnio-wysoko-niemieckim wymieniło *e* na *a* w języku polskim (Kaestner 1939: 113), np. *Lore* → *lora*.

Zastosowano polskie sufiksy³, np. *-a* w *berlina*, *-ka* w *macherka*, *-ek* w *opelek*. W wyrazie *obstalunek* od niem. *Bestellung* widać zamianę niemieckiego sufiksu *-ung*, tworzącego formacje dewerbalne na polski odpowiednik *-unek* (por. Judycka 1954: 3). Formant *-unek* wszedł do polszczyzny w dobie staropolskiej (Długosz-Kurczabowa/ Dubisz 1999: 49; Mariak 2011: 159).

Z bardziej skomplikowaną sytuacją mamy do czynienia w wyrazie *falendysz* z niem. *fein lu ndisch* ‘cienkie, angielskie sukno (z Londynu)’ (Lübben 1989: 213). Wyrazy przejęte dawniej, kilka wieków temu zostały w pełni przyswojone pod względem brzmieniowym i fleksyjnym, zwłaszcza gdy dotarły do polszczyzny przez przekaz ustny, wynikiem czego dokonała się automatycznie substytucja obcych nam głosek niemieckich najbardziej podobnymi brzmieniowo głóskami polskimi (Karszniewicz 1995: 224). W omawianym wyrazie doszło do kontaminacji dwóch niemieckich wyrazów w jeden polski.

Spolszczenie czasowników polegało na zastąpieniu niemieckich końcówek – *en* polskimi *-ować* (Kaestner 1995: 122).

Na pograniczu apelatywów i nazw własnych warto wspomnieć o eponimach, które także znalazły się w badanych tekstach: *berlina*, *biedermaier* i *opelek*.

3. Nazwy własne

3.1. Imiona

- *Franc* (123), z niem. *Franz*, skrócona forma od *Franziskus* (Weitershaus 1886: 95): *Ogniomistrz Franc Nitoń (...). Jest to były podoficer zawodowy pruski.*

---

³ Tym pojęciem posługuje się Judycka (1954: 2).

3.2. Nazwiska

Wśród nazwisk występują formy niemieckie i spolszczone.

Nazwiska niemieckie

- *Bartels*⁴ (68), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 48): *Jak ci ludzie dotąd śpiewają Bartelsa!*
- geolog *Berendt* (103), nazwisko to notuje Duden Fam (2005: 124);
- *Blese* (88), formę *Blesse* notuje Bahlow (1976: 64): *Niemiec, pan Blesse;*
- *Brückner* (111), nazwisko to notuje Bahlow (1976: 64): *Brückner pisze, rozważając przeobrażenia ekonomiczne (...);*
- *Einstein* (16), nazwisko to notuje Bahlow (1976: 115);
- *Feuchtwanger*⁵ (68), nazwisko to notuje Duden Fam (2005: 242);
- *Gebethner* (54), tego antroponimu nie notują słowniki nazwisk. Jest to nazwisko derywowane sufiksem *-ner* (Gottschald 1954: 109 i passim) od rzeczownika *Gebet* ‘modlitwa, pacierz’ (DUW 1996: 565, Lexer 1992: 54, Lübben 1989: 110);
- *Giller*⁶ (107): niemieckie formy ze słownika nazwisk *Giler, Giehler* (Gottschald 1954: 288);
- *Hansen* (194), nazwisko to notuje Duden Fam (2005: 307): *Pani inżynierowa Hansen (...); Hindenburg* (118), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 240);
- *Kirchner* (63), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 280);
- *Moltke* (87), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 346): *taktyka Moltkego*⁷;
- horodniczy *Neuhardt* (26), nazwisko *Neunhardt* notuje Brech II 1960-1963: 316);
- *Oberst* (98), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 362): *Nieraz tu wkracza do fabryki sztywny i wymonklowany Herr Oberst, który przyjeżdża nabywać dyktę dla niemieckich fabryk samolotów;*
- Helena *Romer* (192): to nazwisko notuje Duden Fam (2005: 554);
- Karol *Wagner* (106, 107), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 540): *Wielkie Soleczniki Wagnerów.*
- *Wolff* (54), nazwisko notowane u Bahlowa (1976: 569).

Spolszczone nazwiska niemieckie

- *Belman* (157), od *Bellmann* (Duden Fam 2005: 121).

⁴ Artur Bartels (Barthels), 1818–1885 – polski artysta urodzony na Litwie.

⁵ Lion Feuchtwanger (1884-1958) – niemiecki pisarz żydowskiego pochodzenia (<http://biografie-niemieckie.pl/osoba/Lion/Feuchtwanger/2856>).

⁶ Agaton Giller (1831-1887) – polski działacz polityczny, publicysta (EP 1982: 236).

⁷ Helmut von Moltke (1800-1891): feldmarszałek pruski, szef sztabu generalnego (EP 1982: 479).

- *Falcfain*⁸ (95), słowniki nazwisk nie notują tej formy, prawdopodobnie złożenia, ale można znaleźć obydwie człony antroponimu pod różnymi hasłami, tj. *Valz* (Brech I 1957-1960: 429) i *Fein* (Brech I 1957-1960: 443).
- *Feinsztejn* (44), od *Feinstein*, co oznacza 'piękny kamień', por. nazwisko *Fein* (Duden Fam 2005: 239). Złożona forma *Feinstein* nie figuruje w słownikach: *nieświeski hotel Feinsztejna*.
- *Frydman* (55), od *Friedemann* (Duden Fam 2005: 257).
- *Hademann* (90), jest to odmianka nazwiska *Hedeman* (zob. niżej) albo nazwisko derywowane sufiksem *-mann* (por. Naumann 1989: 20) od nazwiska *Hadde* (Bahlow 1976: 196);
- *Hedeman* (156), od *Hedemann*, *Heidemann* (Duden Fam 2005: 314);
- *de Nassau*⁹, książę *Dynassów* (95), francuski przyimek *de* 'z' wskazuje na nazwisko od nazwy miejsca pochodzenia *Nassau* (Höpker, rok wydania niepodany: 529): (...) *gdzie ongi polował „książę Dynassów” (de Nassau)*;
- graf *Plater* (70), od *Platter* (Duden Fam 2005: 512);
- *Szuman* (165), od *Schumann* (Duden Fam 2005: 606);
- Madame *Tempelman* (156), słowniki notują tylko nazwisko *Tempel* (Brech I 1957-1960: 288, Dud Fam 2005: 662). Do członu *Tempel* dodano przyrostek *-mann* (por. Bach 1952: 162-163), spolszczony do *man*.
- pani *Wagnerowa* (107), od *Wagner*, jw.;
- Moskal *Witgensztejn* (84), od *Wittgenstein* (Duden Fam 2005: 729);
- pułkownikowa *Wolszlegerowa* (182), od *Wollschläger* (Duden Fam 2005: 732);
- *Zilbermanówna* (157), od *Silbermann* (Dud Fam 2005: 624): *Rachel Zilbermanówna*.

Powyższe nazwiska uległy polonizacji w zakresie samogłosek i spółgłosek oraz poprzez zastosowanie polskich sufiksów słowotwórczych.

Przykładem polonizacji w zakresie spółgłosek jest wydłużone *i* → *y* (por. Guz 2018: 114). Do oznaczenia samogłosek długich stosuje się w języku niemieckim kombinację literową *ie* (Smoczyński 1965: 30). Przykład z „Anody i katody”: *Friedemann* → *Frydman*.

Polonizacja w zakresie spółgłosek polega często na zamianie spółgłosek podwójnych na pojedyncze (Lech 2004: 80). Przykłady z „Anody i katody”: *Bellmann* → *Belman*; *Wittgenstein* → *Witgensztejn*.

---

⁸ Właściciel Puszczy Nalibockiej, rosyjski Niemiec.

⁹ Karol Henryk Mikołaj Otton, książę *de Nassau-Siegen*, niemiecki książę urodzony w 1745 r. we Francji, polski szlachcic (por. <http://www.magnum-x.pl/artukul/niemiecki-ksiaze-polski-szlachcic-karol-de-nassau-siegen>).

Skomplikowanym przykładem polonizacji jest nazwisko odtoponimiczne księcia *de Nassau*, spolszczone na Kresach do *Dynassów*. Nastąpiło tu spojenie francuskiego przyimka i niemieckiej nazwy miejscowości, zaś wygłos toponimu -*au* zastąpiono polskim -*ów*. Nazwę przejęto drogą ustną, dlatego wymowa jej pierwszej części jest zbliżona do oryginalnej (por. Karszniewicz 1995: 226).

Spolszczenia na drodze sufiksacji widoczne są w żeńskich formacjach nazewniczych. W przypadku nazwisk *Wagnerowa* i *Wolszlegerowa* spolszczenie polega na dodaniu polskiego przyrostka -*owa*, typowego dla form odmězowskich. Natomiast formacja odojcowska *Zilbermanówna* została utworzona za pomocą przyrostka -*ówna* (Górny 2004: 119).

Podczas analizy zostało też stwierdzone jedno zniemczenie: Wawrzyniec *Puttkammer* (196), w słowniku nazwisk czytamy, że ta forma pochodzi od polskiej nazwy urzędu *podkomorzy* (Brech I 1957-1960: 258).

Przy niektórych nazwiskach pojawia się tytuł szlachecki, np. *graf*; narodowość, np. *Moskał*; przyimek wskazujący na pochodzenie np. *de* w języku francuskim; forma grzecznościowa *pan*, *pani*, *Herr* w języku niemieckim lub *Madame* w języku francuskim; nazwa zawodu, np. *geolog*; imię, np. *Karol*; określenie kobiety od stopnia oficerskiego męża, np. *pułkownikowa*.

W badanym tekście występują też niemieckie nazwiska Żydów, co można rozpoznać po towarzyszących im imionach: *Rachel Zilbermanówna*, *Hirsch Belman*.

W bazie badawczej pojawia się też przymiotnik utworzony od nazwy własnej, nazwiska bądź toponimu: *falcsztejnowska* (85): *rąbiąc falcsztejnowską puszcę*.

3.3. Etnonimy

- *Niemiec* (46): *Jeśli Anglik ma krykiet, Hiszpan walki byków, Niemiec kręgle, (...) to polski autochton – pieniactwo w sądzie; Niemka* (120): *(...) ożenił się z artystką, Niemką*.

Z przytoczonych wyżej cytatów: *Niemiec kręgle* oraz *sztywny i wymonklowany* wyłania się zarys wizerunku Niemców w oczach autora „Anody i katody”.

3.4. Makrotoponimy

Powyższe pojęcie oznacza nazwę własną państwa, regionu, większego terytorium wyznaczanego geograficznie lub administracyjnie (inaczej choronim) (<https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>). Przykłady:

- *Niemcy* (92): *Mniej niż w sąsiednim ZSRR, Niemczech (...)*;

- *Prusy Wschodnie* (103).

3.5. Toponimy

Obok przykładu *Berlin* (159) pojawiają się przymiotniki odtoponimiczne: *niemiecka* (91): *Skorzysłały z okupacji niemieckiej* oraz *pruski* (123).

3.6. Hydronimy

Memel (103), niemiecka nazwa rzeki Niemen. „Niemcy miały w przeszłości z Niemnem dużo wspólnego – przez lata rzeka stanowiła granicę pomiędzy Prusami Wschodnimi a Litwą, wcześniej imperium rosyjskim” (<http://forum.gazeta.pl>).

3.7. Nazwy instytucji

Do nazw instytucji zaliczają się m.in. nazwy władz i urzędów (Nübling et al. 2015: 290). U Wańkowicza występuje spolszczona na skutek deklinacji nazwa *Ober-Ost* (199), z niem. Oberkommando Ost, Naczelne Dowództwo Wschód, urzędowa niemiecka nazwa wojskowego zarządu terytoriów okupowanych przez Niemcy na wschodzie w czasie I wojny światowej (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ober-Ost;3949225.html>): (...) *ta robota i za Ober-Ostu, i za polskich czasów* (...).

3.8. Tytuły publikacji

Tytuły utworów zaliczane są do kategorii nazw własnych (Pisarek 2004: 55).

- *Hrabia Palatynatu* (57), *Palatynat* to kraina historyczna w Nadrenii-Palatynacie (Palatynat Dolny) oraz w Bawarii (Palatynat Górny) (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Palatynat;3953397.html>).

Nazwy własne, niezależnie od formy, jaką przyjmują, ulegają substantywizacji, tzn. w zdaniach funkcjonują jako rzeczowniki (Pisarek 2004:57). Przykładem tego jest odmieniony powyższy tytuł felietonu Wańkowicza: *Zaczęło się od oburzeń z powodu Hrabiego Palatynatu*¹⁰.

4. Wnioski

Śladów niemieckich w omawianych tekstach Wańkowicza nie jest wiele, mimo to ich obecność godna jest odnotowania i może trochę zaskakiwać, wszak Wańkowicz opisuje Wschodnie Kresy Rzeczypospolitej. Skąd więc tyle nawiązań do Niemiec? Pisarz uczył się języków obcych od najmłodszych lat. Tak pisze jego

---

¹⁰ W oryginale tytuł oznaczono kursywą.

biograf, M. Kurzyna, o dzieciństwie Wańkowicza: „Było to dzieciństwo najpierw domowe, potem «leśne» i «polne» (...). Oczywiście – byli i korepetytorzy, i nauczycielki języków obcych, (...)” (Kurzyna 1977: 32). Celem przygotowania chłopca do szkoły został wysłany w 1901 roku wraz z siostrą, służącą i panią Kosowską, była przełożoną polskiej szkoły w Petersburgu, do Zakopanego, „gdzie otoczony atmosferą polskości w korzystającej z autonomii narodowej Galicji, uczył się rosyjskiego i niemieckiego jednocześnie” (Kurzyna 1977: 38). Może ten fakt nieco wyjaśnia obecność języka niemieckiego w omawianych reportażach. Wańkowicz też odwołuje się do historii, np. *Ober-Ost*. Obecność wielu nazwisk pochodzenia niemieckiego wynika m.in. ze wspomnień Wańkowicza, np. *Gebethner i Wolff*¹¹ to wydawcy warszawscy jego opowiadania dla dzieci „O małej Małgosi” w roku 1924 (Ziółkowska-Boehm 2009: 575). Nazwisko *Einstein* zostaje przywołane w związku z Warszawą: „(...) w Astorii literaci dyskutowali o teorii Einsteina” (16). Postać znakomitego fizyka nie bierze bezpośredniego udziału w akcji (por. Domaciuk 2003: 186). (Wańkowicz wspomina w jednym z podrozdziałów: „W Warszawie był bon ton”, a w kolejnym podrozdziale opisuje „nadgraniczną biedę”). Jeśli chodzi o obecność apelatywów, to były one prawdopodobnie dobrze przyswojone oraz często używane, skoro większości z nich autor nie wyróżnia w tekście w żaden sposób (por. Szydłowska-Ceglowa 1988: 47). W cudzysłowie podaje pisarz jedynie wyraz *achtel*. Kursywą z kolei zapisane są nawet nie wszystkie przytoczone wyżej cytaty, wyrazy *Freifrau* i *der Rabe* nie zostały wyróżnione w tekście reportażu oraz - co jeszcze mocniej dziwi - nazwa własna *Ober-Ost*. Zauważyć jednak należy, iż część wcześniej przytoczonych germanizmów (apelatywów i nazw własnych) uległa polonizacji w zakresie samogłosek i spółgłosek oraz poprzez zastosowanie polskich sufiksów słowotwórczych.

Skróty:

- hist. – historia
- niem. – niemiecki
- pot. – potocznie
- przen. – przenośnie
- przestarz. – przestarzały

---

¹¹ Dla uściślenia, np. pierwszy zeszyt Biuletynu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego ma następującą adnotację odnośnie do miejsca wydania i wydawnictwa: Kraków 1927, Skład główny Gebethner i Wolff, Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Paryż – Poznań – Wilno – Zakopane.

Bibliografia

- Bach, Adolf (1952). *Deutsche Namenkunde*. Tom I, 1 i 2: *Die deutschen Personennamen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Bahlow, Hans (1976). *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*. Baden-Baden: Suhrkamp.
- Brech I - Brechenmacher, Josef Karlmann (1957-1960). *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A-J*. Limburg a.d. Lahn: C. A. Starke Verlag.
- Brech II - Brechenmacher, Josef Karlmann (1960-1963). *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. K-Z*. Limburg a.d. Lahn: C. A. Starke Verlag.
- Brückner, Aleksander (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna, Stanisław Dubisz (1999). *Gramatyka historyczna języka polskiego. Słowotwórstwo*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Domaciuk, Izabela (2003). *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Duden Fam – *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen*. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohlheim (2005). Mannheim et al.: Dudenverlag.
- DUW – *Deutsches Universalwörterbuch* (1996). Mannheim et al.: Dudenverlag.
- EP – *Encyklopedia Popularna PWN* (1982). Warszawa: PWN.
- Gottschald, Max (1954). *Deutsche Namenkunde*. Berlin: de Gruyter.
- Górny, Halszka (2004). *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV-XIX w.)*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Guz, Marzena (2018). *Nazwiska niemieckie na Warmii u schyłku XVIII wieku*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Höpker, H. (pełne imię niepodane) (red.) (rok wydania niepodany). *Henius Grosses Orts- und Verkehrs-Lexikon für das Deutsche Reich*. Berlin: Neufeld & Henius, Verlag.
- Judycka, Irmina (1954). „Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur”. *Poradnik Językowy* 8; 1-12.
- Kaestner, Walter (1939). *Die deutschen Lehnwörter im Polnischen*. Część I: *Einleitung und Lautlehre*. Leipzig: Otto Harrasowitz.
- Karszniewicz, Alicja (1995). „Klasyfikacja i adaptacja zapożyczeń niemieckich w języku polskim”. *Orbis Linguarum* 2; 223-232.
- Król, Marcin (2014) *Wielcy władcy. Richelieu, Bismarck, de Gaulle, Churchill*. Warszawa: Czerwone i Czarne.
- Kurzyna, Mieczysław (1977). *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Lech, Danuta (2004). *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Lexner, Matthias (1992). *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel*. Stuttgart: S. Hirzel Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft.

- Lübben, August (1989). *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther* [Po śmierci autora dokończony przez Christopha Walthera]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Mariak, Leonarda (2011). „Zapożyczenia niemieckie w Krzyżakach Henryka Sienkiewicza”. *Studia językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 10; 145-188.
- Naumann, Horst (1989). *Familiennamenbuch*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Nowowiejski, Bogusław (1996). *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku.
- Nübling, Damaris et al. (2015). *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Narr.
- Pisarek, Walenty (2004). „Tytuł utworu swoistą nazwą własną”. [W:] Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (red.) *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań. Tekstologia*. Część druga. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 55-71.
- Smoczyński, Paweł (1965). „Trudności Niemców z wymową polską oraz związane z tym inne lingwistyczne problemy”. *Język Polski* XLV 1; 22-31.
- Sokólska, Urszula (2005). *Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportaży z lat 1961-1974)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- SWO – *Słownik wyrazów obcych* (1999). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SZN – *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie* (2008). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szwedowicz, Agata (2011). „Wstęp”. [W:] Melchior Wańkowicz: *Anoda i katoda*. Warszawa: Prószyński i Sk-a.
- Szydłowska-Cegłowa, Barbara (1988). *Studia językoznawcze nad pamiątkami emigrantów*. Warszawa, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ułaszyn, Henryk (1947). „Wyjaśnienia wstępne”. [W:] *M. Arcta słownik wyrazów obcych. 33.000 wyrazów, wyrażeń i przysłów cudzoziemskich*. Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta. V-IX.
- Wańkowicz, Melchior (2011). *Anoda i katoda*. Warszawa: Prószyński i Sk-a.
- Weitershaus, Friedrich Wilhelm (1986). *Christliche Taufamen*. Aschaffenburg: Pattloch.

Źródła internetowe

- <http://biografie-niemieckie.pl/osoba/Lion/Feuchtwanger/2856> [dostęp: 6.02.2019].
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3865515/achtel.html> [dostęp: 7.02.2019].
- http://forum.gazeta.pl/forum/w,50,132642993,132642993,Niemen_rzeka_wielu_narodow.html [dostęp: 5.03.2019].
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ober-Ost;3949225.html> [dostęp: 11.02.2019].
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Palatynat;3953397.html> [dostęp: 06.02.2019].
- <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska> [dostęp: 07.02.2019].
- https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_ilustrowany_j%C4%99zyka_polskiego/Formacja [dostęp: 13.02.2019].

https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_S%C5%82ownik_Staropolski/Sza%C5%84cowa%C4%87 [dostęp: 13.02.2019].
<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zaklajstrowac;5525052.html> [dostęp: 14.02.2019].
<https://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/51512> [dostęp: 06.02.2019].
www.zamek-lancut.pl/muzykalia/Muzyka/polska/33/artur-bartels-barthels
[dostęp:6.02.2019]